

Sociální aspekty výchovy

K niektorým filozofickým problémom etiky a morálky

Anna Klimeková

Morálnosť „nestvoril“ človek z popudu vlastného vedomia a inteligencie, formovala sa spolu s evolúciou života na Zemi, ale tvorená bola a je vedomím a inteligenciou človeka. Vyplýva teda nielen z najdlhšej evolúcie ľudského druhu, ale aj z kultúrno-civilizačnej tradície, zo zaradenia individua do vzťahu so spoločnosťou a navyše, čo dnes už nemožno obchádzať, majú na ňu vplyv aj geografické činitele životného prostredia.

Morálka je úhrn štýlov a postupov, tradícií a obyčajov danej spoločnosti, ktoré sú lepšie alebo horšie uskutočňované v priebehu histórie i v praktickej vzájomnosti medzi ľuďmi. *Etika predstavuje rozumné smerovanie zákonov, zásad, predpisov a noriem*, ktoré smerujú k univerzalizmu a ktoré subjekt uzná ako správne.

Pojmy morálka a etika pomerne dlhé obdobie nemali ostré významové ohraničenie a v európskej etickej tradícii, vychádzajúcej predovšetkým z dvoch kultúrnych pôvodov (gréckeho a rímskeho), bol ich zmysel často zamieňaný.

Etika ako pojem sa prvýkrát objavila u Aristotela, pred ním bol elementom gréckeho slova „ethos“ označujúceho rôzne hodnoty a ideály, taktiež etické, ktoré by sme dnes skôr nazvali morálne, nakoľko označujú praktické záležitosti. Mali termín afrodísia vyjadrujúci vzťah k vlastnému ja, zahŕňajúci túžbu, pôžitok i mravnosť. Mali cvičenia, ktoré slúžili na to, aby človek získal vládu nad sebou. Až v jazyku latinčiny nachádzame pojem „moralis“, odvodený od slov „mos“, „moris“ (zvyk, obyčaj) a snahu odlišiť pojem morálka od pojmu etika, ktorá je teoretickou disciplínou morálky.

Počnúc 19. storočím sa termín morálka spája s opisnými empirickými morálnymi javmi. Predpokladalo sa, že pojem etika posilní svoje pozície vo filozofii a nahradí pojem morálna filozofia, čím dôjde k precíznemu odlišeniu termínov morálka a etika. Tento typ uvažovania skončil iba nádejou – aj v 20. storočí slovo morálka predstavuje plný obsah predmetu etiky,

čo implikuje nedostatok výraznej, formálnej hranice medzi nimi aj v tých európskych vedeckých či bežných jazykoch, ktoré sa usilovali tieto pojmy striktne odlíšiť. Boli aj snahy, aby sa morálka čoraz viac prekrývala s etikou, ale plné stotožňovanie nie je ani možné, ani potrebné, skôr plynulý prechod etiky do morálky a naopak – takto vzniká zložený pojem „morálne-etický“, napríklad súd, čin a pod., čím sa dáva najavo akceptovanie teoretického i praktického aspektu mravnej situácie.

Termín morálka sa vo všeobecnosti používa na ohraničenie spoločenských javov, uznaných za morálne, t. j. majúce určité viditeľné znaky spoločne komunitou prijaté ako morálne (vtedy je substantívom), na ohraničenie súhlasu alebo nesúhlasu s morálnymi javmi (vtedy je adjektívom), niekedy i javom mimomorálnych, nazvaných neutrálnymi.

Obsahový význam pojmu etika môžeme vymedziť ako: 1) čiastočne zhodný s doterajšou tradíciou, v ktorej etika mala charakter oceňovania, hodnotenia a samo toto slovo poukazuje na jedinou možnú prístupnú interpretáciu vo vedeckom i spoločenskom vedomí. 2) ako teoretický zmysel morálky. Mohla by byť definovaná ako náuka o morálke, kde základom sú morálne fakty, etické hodnoty a spôsoby tvorenia morálneho dobra.

Rozlišovanie historických a etymologických špecifik chápania pojmov etika a morálka spôsobilo, že sme si zvykli na vyjadrenie, v ktorých pojem *morálka sa vzťahuje na sféru vedomia spoločnosti, zvykov a obyčajov*, na pozitívne chápaný konformizmus v okruhu hodnôt a zásad postupu morálne oceňovaného.

Etika ako oblasť skúmania sa vzťahuje na *teoreticky usporiadaný systém* noriem postupu, kde axiologickým základom je vnútorne stanovená hodnota. Z tohto pohľadu termín morálka sa vzťahuje na praktický aspekt ochrany ľudskosti, zaťažovaný námietkami plytkých vedomostí (znaností) tzv. zdravého rozumu a snahy po zachovaní diktovanej poslušnosti vo vzťahu k norme uznanej či prikázanej. Etika namiesto toho získala pre seba priazeň reflexívneho myslenia, ustanovujúceho aj ideály, stavajúc to tak do opozície voči morálnym praktikám daného spoločenstva epochy či kultúry. Takýto spôsob rozlišovania uvedených pojmov predstavuje značnú hodnotovú zmenu ich obsahu. Pojem morálky dáva viac priestoru a lepšie sa hodí pre výraz existenčných podmienok psychologickej a morálnej pravdy bytia človeka.

Odkiaľ pojem „morálne vedomie“ ako kategória, pátrajúca po kritériách morálneho dobra a správnosti výberu morálnych postupov, stále skúmajúca a hľadajúca pravdu, ale neuzavierajúca svoje poznanie do podoby dogmy, chápaná najčastejšie ako svedomie (t. j. prehĺbená morálna citlivosť). Tak to, čo malo byť pozdvižením etiky nad morálku na vyšší teoretický stu-

peň, stalo sa nakoniec v súčasnosti jej slabosťou. Hlavne: a) *systémovosť* – vedúca k uzavretosti a dominantnosti rozumu v tzv. legalistickom štýle myslenia, b) *monoaxiológia* – vedúca často k redukcionistickej simplifikácii a netolerantnosti iných systémových hodnôt.

Systémovosť začína byť už chápaná nie ako niečo vážne (dôležitý metodologický aspekt), ale ako niečo čo falšuje a blokuje poznanie špecifik činov a postojov morálneho charakteru. Monoaxiológia ako teória jednej dominantnej hodnoty je v súčasnosti najviac kritizovaná z pozície bytia v širokom zmysle (nielen z hľadiska potrieb človeka).

Možno by bola na mieste otázka, či etika, chápaná v tradičnom zmysle slova, vyčerpala všetky svoje možnosti teoretických skúmaní, axiologických ukazovateľov i ideálov navrhovaných človeku. Charakterizovaná hlavne *antropocentrizmom*, mnohé smery prešli k *egocentrizmu*. Celkovo možno hovoriť o jeho troch druhoch (všetky sa prejavili v skutočnosti historicky a ich prejavy zmietajú i súčasnými ľudskými komunitami). Ide 1) o egoizmus individuálny (subjektu) 2) o egoizmus skupinový (striktnosť oddelenia skupiny sa prejavuje aj v oblasti morálnej, najmä v stanovení povinnosti a hierarchie hodnôt a vôbec v celej oblasti morálnej axiológie) a 3) o egoizmus národný (exponujúci etickú hodnotu egoizmu v spolupráci s inými národmi).

Hodnotenie z morálnej pozície je značne problematické a vyvoláva ďalšiu otázku: či druhová solidarita človeka, myslenie a hodnotenie v kategóriách ľudskosti, je schopná z morálnej stránky prekonať negatívnosť egoizmu v ktorejkoľvek podobe. Problém sa stáva ešte zložitejším, keď prejdeme do oblasti morálneho charakteru implikovaných hodnôt a konaní človeka voči ostatnému (mimoludskému) bytiu. Nachádza svoj obraz v obviňovaní etiky (i filozofie) v ich neschopnosti riešiť problémy v takých situáciách, ktoré si to vo sfére praktického rozmeru života vyžadujú – *izolovanie sa etiky* (i filozofie) *od praktických úloh*.

Zdá sa, že pojem etika v súčasnosti vyvoláva ťažkosti povahy sémantickej i meritórnej. I keď dôvodov je viac, dôležitým je napríklad *inflácia pojmu „etika“* (i filozofia).

Sme svedkami všeobecne narastajúceho javu populárneho zneužívania pojmu „etika“ v zmysle sémantickom, v nesprávnom rozšírení okruhu jej pôsobnosti. Napríklad etika reklamácie tovarov, etika biznisu, etika bankových operácií. Popri oprávnených oblastiach skúmania, ako je etika manažmentu či hospodárstva, dochádza k vzniku ničnehovoriacich spojení, kde slovo plní len funkciu ozdoby a kamufluje neznalosť tvorcov o jeho obsahu a vytvára ilúziu hĺbky poznania problému ako šľachetnosti konania (etika biznisu).

V tomto zmysle používanie slova etika prakticky zavádza axiologickú iluzórnosť. Ťažko takémuto postoju priznať morálny či etický status – ide

o ilúziu dôležitých morálnych (univerzálnych) zásad. *Emotívna a evokatívna funkcia* pojmu etika je dôkazom toho, že pojem budí pozitívnu rezonanciu u zúčastnených. Zdá sa, že pri jeho použití je príkladom menej či viac vedomej operácie prenosu splendoru etickosti na dané konanie, čím akoby konajúci uvádzal svoj čin do bezkritickej akceptácie, prezentujúc ho ako nobilitovaný výraz ohraničenej etickej orientácie. Ilustratívnym príkladom takejto situácie je napríklad termín „etika spolupráce“ (termín používaný v II. správe Rímskeho klubu spolu s termínom „etika solidarity“).

Pojem spolupráca nemožno z etického hľadiska chápať ako jednoznačný (spolupráca recidivistov, vrahov, spolupráca v zbrani, kolaborácia a pod.). Eticky spoluprácu chápeme ako *činnosť zameranú na dobro iných ľudí*. V podstate je to termín vyznačujúci sa viacznačnosťou a neohraničený ani axiologicky, podporený pátosom, ktorý mu pridáva pojem etika – tým zdá sa, že stráca svoju mnohoznačnosť a odsúva do pozadia všetky nejasnosti či úskalia, týkajúca sa zásadnosti selektívneho zhodnocovania určitých oblastí existencie človeka vo svete medziludských relácií. Skúmanie a dotváranie súčasnej etiky cez vyexponovanie hodnoty spolupráce (uvedené spojenie etika spolupráce) zdá sa byť prínosom. Pozornosť je zameraná hlavne na skutočnosť, že *spolupráca nie je vždy realizáciou hodnôt cenných*. Záleží na tom, kto s kým, kedy a s akým cieľom spolupracuje.

V živote je mnoho situácií, v ktorých protiakcia, postavenie sa na odpor nesie v sebe vyššie mravné hodnoty než spolupráca. Všetko závisí od toho (princíp relativizmu), na akom stupni axionormatívnej hierarchie a v akej škále názorov sa pohybuje druh, charakter a oblasť ľudského konania. Súvisí to s kategóriou prispôsobenia. Neprispôsobenie sa tomu, čo práve existuje býva často podmienkou vzniku snahy prispôbiť sa nejakým spôsobom (morálnym či nemorálnym) tomu, čo musí byť.

Ako truizmus vyzerá tvrdenie, že pragmatizmus zachovania či sociotechnický charakter ukazovateľov mravnosti axionormatívnej regulácie chýb široko chápaného spolužitia, ak má byť reálne odvrátené ohrozenie ľudstva musí byť nahradený všeobecnejšie chápanými nepragmaticky orientovanými cieľmi a mravnými ideálmi. Preto sémantické „dobrodienie“, odlievajúce sociotechnické normy do šiat etiky, je vo svojich konzekvenciách prinaajmenšom dvojsečné. Z jednej strany akcentuje váhu tých oblastí súčasného človeka vo svete, ktoré sa doteraz v podstate vymykali morálnemu hodnoteniu, boli traktované ako cudzie jej teritóriu. Z druhej strany, v súčasnosti, keď sa i tzv. globálne problémy (napríklad medzinárodná politika) dostávajú do pozornosti etiky (najmä problém prežitia človeka v kritickej situácii kumulácie ohrozenia), vytvára sa ilúzia, že je to práve etika, ktorá môže výrazne prispieť k ich riešeniu. Tým etika získava novú, z hľadiska postavenia a mož-

ností značne problematickú úlohu terapie súčasnej civilizácie. Zahrňuje perspektívu axiologických hľadanií a poznatkov v oblasti morálky – v oblasti základov, cieľov a túžob orientovaných nie pragmaticky ale filozoficky a psychologicky.

Etika sa v súčasnosti chápe nie ako systém hodnotových noriem, ale *ako prehĺbenie morálnej citlivosti človeka, pomoc v prístupe k zrelosti štruktúr morálneho myslenia a hodnotenia*. Takto formulované chápanie etiky nepredstavuje len nedostatok rezignácie z etiky individualisticky orientovanej, ale jej rozmer sa premiestňuje do skúmania podstaty osobnosti človeka (prírodnej i spoločenskej). Etika sa stáva etikou odvolávajúcou sa na svedomie človeka, artikulujúca morálnu pravdu skôr ako smer túžob a hľadanií, než ako stav faktického poznania, čo môže prebudiť hlbokú morálnu citlivosť – nedovoľuje uzavretosť morálnych regúl a dogiem ani ich bezpodmienečnú záväznosť.

Etické zásady, pravidlá, ukazovatele a princípy predstavujú základné elementy etiky. Najdôležitejšie sú zásady, ktoré spolu s hodnotami tvoria najvyšší stupeň v štruktúre etiky. Zásady predstavujú niečo, čomu každý môže porozumieť, možno o nich viesť dialóg, možno ich podrobiť kritike a na jej základe ich zlepšovať. Ak sú jasne sformulované, sú súčasťou mravného vedomia (individuálneho i skupinového). To, ako postupovať v danej situácii, musí rozhodnúť každý sám – hoci za pomoci etických zásad, čo je *výrazom aktivity mravného vedomia i svedomia*. Tieto zásady predstavujú formu rozumného riešenia, za ktorými stoja túžby a záujmy človeka dôležité pre ľudské bytie.

Zásady delíme na hlavné a doplňujúce. Tým, na čom sa ľudia môžu najskôr dohodnúť, aspoň teoreticky, je proces aktualizácie a trvania ľudského bytostného potenciálu, nadobúdajúceho formu možností, dispozícií a schopností. Prvá zásada teda znie: *aktualizácia možností, dispozícií a schopností každého človeka* (širšie – každej živej bytosti) *má byť čo najplnejšia a najpozitívnejšia*. Hneď sa natíska otázka, či možno aktualizovať všetky možnosti, dispozície a schopnosti. Táto otázka poukazuje na druhú zásadu, ktorá ohraničuje a spresňuje prvú: *aktualizácia sa týka tých možností, dispozícií a schopností, ktoré človeku neškodí – inému ani sebe samému* (alebo aspoň existuje pravdepodobnosť, že nebudú škodiť). Z prvých dvoch zásad v istom slova zmysle vyplýva tretia zásada: *aktualizácia možností, dispozícií a schopností má prebiehať tak, aby nebránila, ale naopak, napomáhala aktualizácii možností, dispozícií a schopností iných ľudí*.

Skráteno to možno formulovať aj nasledovne: Aktualizácia seba aj iných sa má realizovať súčasne. To, o čom hovoria uvedené tri zásady, je *mravné vedomie*. Fakt vedomia je daný antropologicky, ale napriek uznaniu jeho

ohraničenosti možno sformulovať štvrtú zásadu: rozvíjanie, formovanie, udržiavanie na tvorivom základe, tj. *cvičenie zmeny bodu videnia, vcítiť sa do cudzieho polohenia*. Uvedené zásady tvoria základ etiky. Dajú sa od nich odvodiť všetky dodatkové základy.

Prvá zásada nás konfrontuje s následovným problémom: človek má rôzne možnosti, dispozície a schopnosti a je veľmi ťažké ich uskutočniť. Často si vzájomne konkurujú (známe buď – alebo). Mravným základom i výsledkom je *dosiahnuť v sebe*, čo je jedným z najvážnejších (nielen morálnych) problémov ľudského bytia. Dosiahnuť všetky možnosti, dispozície a schopnosti, dokonca nemusí byť ani morálne. Túto zásadu môžeme považovať za *univerzálnu*, pretože poskytuje orientáciu, dáva smer mysleniu i pociťovaniu a prežívaniu morálno-etických fenoménov, pomáha pri najdôležitejších javoch života i konania. To, že človek obetuje (*etika obete*) životy iných živých bytostí pre realizáciu vlastných záujmov, je vec dávno známa a všetkými akceptovaná, ale *čo nebolo morálnym problémom včera, stalo sa ním dnes*.

Z obsahu druhej zásady – všetko je dovolené, čo neškodí iným, vyplýva:

1. *Nespôsobovať telesnú bolesť*. Bezprostredným utrpením (mechanickým, fyzickým, chemickým), ani utrpením sprostredkovaným (tvorba situácií, v ktorých môže dôjsť k utrpeniu, poškodeniu zdravia či už ide o úmysel alebo nie).
2. *Neničiť životné prostredie*. Nemorálnosť spočíva v tom, že ničením životného prostredia ničíme najvyššiu hodnotu – nielen morálnu – život sám.
3. *Nespôsobovať psychicko-duševné utrpenie*. Ním môže byť i napríklad zanedbanie výchovy a vzdelávania, čím sa kultúrne hodnoty stávajú pre subjekt nedostupné. Možno škodiť vyvíjaním psychického nátlaku a násilným sugerovaním niečoho, čo nie je v zhode s duševným stavom subjektu – napríklad cenzúra myslenia a svedomia. Pre život v zmysle morálnom má značný vplyv potláčanie *negatívnych emócií a reakcií* (napríklad nenávisťi).

Treba priznať existenciu nedostatku jasných kritérií rozlišujúcich, čo škodí a čo nie.

Hľadanie spôsobov špecifikovania toho, čo je škodlivé, zostáva trvalou úlohou etiky. Napriek situácii *možného konfliktu* na základe prvej a druhej zásady možno sformulovať všeobecné zadanie: Dbaj o rozvoj života vo všetkých jeho prejavoch. Poslúžiac si tradičnou terminológiou, majú charakter súčasne *apriórny i aposteriórny*. Apriórny preto, lebo vo svojom všeobecnom zmysle sú „samozrozumiteľné“, aposteriórny preto, lebo ich úplné porozumenie možno dosiahnuť len konaním, nakoľko teória a prax tu nie vždy

harmonizujú („myslel som to tak... , a vypáľilo to inak“). Tretia zásada sa týka faktu, že človek nie je len bytím „v sebe a pre seba“ (ens per se), ale vďaka vzťahom k iným a s inými musí aktualizáciu seba prispôbovať aktualizácii iných, s ktorými sa v spoločnosti na rôznych stupňoch stretáva (*etika stretnutia* – rôznosť pojmov stretnúť sa – ísť okolo). Treba ju hlavne zdôrazniť, že v uvedenej zásade nejde o jednostranné zasvätenie seba iným (ako to často býva vsugerované konfesijnými etikami), ale o *harmonickú aktualizáciu seba i s pomáháním iným*. Vzťahuje sa nielen na konanie jednotlivých ľudí medzi sebou, ale i na spoločné skupiny, národy, štáty i na biosféru vcelku. Nedovoľuje „uzamknúť sa“ v individualizme, familiárnosti, nacionalizme a pod., či v situácii označovanej termínom *druhový šovinizmus homo sapiens*.

Štvrtá zásada prekračuje hranice etiky smerom k epistemológii a jednoznačne sa orientuje proti skostnateniu morálneho vedomia.

Doplňujúce zásady boli sformulované v doterajších etických teóriách. Sú to hlavne:

1. zásada užitočnosti – utilitarizmus,
2. zásada neinštrumentalizmu – najznámejšie je Kantovo vyjadrenie – človek nie ako prostriedok, ale ako cieľ,
3. zásada vcítania sa – najznámejšie je asi Schopenhauerovo chápanie počiňovania bolesti iného ako vlastnej.

Zásady *vyznačujú perspektívu etického myslenia a konania*. Domáhajú sa však konkretizácie. Tomu slúžia pravidlá, ukazovatele a princípy. Na vznik mravných ukazovateľov mali hlavne vplyv záležitosti života danej spoločnosti, formujúce sa v priebehu dlhého sociálneho, ekonomického, politického a náboženského vývoja, v ktorom sa realizovali práve také a nie iné hodnoty, životný štýl. Na dôležitosť mravných ukazovateľov v medziľudských vzťahoch poukazuje kategória *spravodlivosti*. Prioritne ide o kategóriu etiky, ale aj politiky, ekonomiky atď., takže vlastne spravodlivosť ako mravný ukazovateľ stojí v centre hodnôt, a to nielen morálno-etických. Najdôležitejšia kategória etiky – *dobro* – je tiež mravným ukazovateľom, podobne *zlo*, aj keď negatívnym – záleží na tom, čo si daná komunita zvolí v danom období a danom mieste za mravne určujúce. Ukazovatele sa teda menia, jedny eliminujú druhé a tie sú nahradené ďalšími. Spravidla sa odvodzujú z mravných zásad.

Morálne pravidlá a princípy taktiež podliehajú relativizmu. V praxi sú tvorené spontánne, v teórii uvedomene – automatickosť prechodu tu vypadáva, len časť je súčasťou jednej i druhej. Môžu byť vyvodzované z hodnôt alebo zásad, *najdôležitejšie miesto majú vo výchove*, spravidla sú súčasťou didaktického procesu, kde ale je nevyhnutnosťou vyhnúť sa mentorovaniu

v zmysle morálnom. Dôležitejšie sú princípy, niekedy nadobúdajú formu imperatívu, napríklad: Minimalizuj utrpenie ako a kde môžeš! Všetky spôsoby morálno-etického života majú v nejakom stupni charakter povinnosti a normy, tým sú stabilizované.

Povinnosti a sankcie – normatívnosť etiky

Etické myslenie hľadalo riešenie problému (kategórie) povinnosti rôzne. Toto riešenie je reprezentované dvoma krajnými smermi: 1) *deontologickým* a 2) *axiologickým* (zvaným aj *teleologický*).

V prvom sa povinnosť stanovuje ako základný a jediný činiteľ formulujúci morálnosť ľudského konania, a tým aj jeho dobro a hodnotu. Klasickým predstaviteľom tohto smeru je I. Kant. V systémoch z neho vychádzajúcich je viditeľnou *atmosféra prísneho rigorizmu* a forma etických výpovedí nadobúda ustálenie typu normatívnosti a kódexovosti. Ako reprezentanta tohto smeru v súčasnosti možno uviesť *W. D. Rossa*. Napríklad Starú zmluvu a Desatoro s jeho direktívami nahradila novšia orientácia – Kristus ako norma lásky boha i bližneho a z Kanta sa zdôrazňuje iba jedna direktíva, zvaná „kategorický imperatív“.

Axiologické smery sú budované prevažne na kategórii dobra ako najvyššej hodnoty – to a to je dobré, a preto tak treba postupovať. Etické normy v týchto systémoch sú odvodzované od morálnych hodnôt, poukazujúcich ako na cieľ konania, preto sú nazývané aj teleologickými.

Dobro ako údel, cieľ. Etická povinnosť je teda povinnosťou, ktorá smeruje k maximalizácii mravného dobra. Morálny záväzok, či povinnosť je v axiologických smeroch prezentovaná cez dobro a v deontologických obrátene – dobro cez povinnosť (známy Kantov výrok: „Nie je povinnosťou konať mravné dobro, ale je mravným dobrom konať povinnosť.“).

História etických teórií nás však pouča o tom, že dobro v rôznych etapách ľudského spolužitia bolo chápané rôzne. V systémoch perfekcionistačných je za dobro považované *dokonalosť*, v hedonistických *príjemnosť*, v eudamonicistických *šťastie*, utilitaristických *užitočnosť* atď.

V súčasných etických teóriách do typu axiologických patria hlavne koncepcie vytvárané v rámci fenomenologickej filozofie napríklad Maxa Schelera a N. Hartmana, v ktorých morálnym dobrom sú individuálne chápané hodnoty.

Z uvedeného vyplýva, že nemôže existovať žiadna „automatická povinnosť“ pevne zviazaná s morálnym dobrom, ktorá by plne konštituovala morálny postup v konaní človeka. Povinnosť nie je len jedným z najdôležitejších elementov morálky, ale tiež jednou z najčastejšie sa vyskytujúcich

životných situácii človeka. Môže byť spontánnym reflexom alebo výrazom dlhšieho psychického procesu. *Je faktom psychickým*, nerozlučne spojeným s bytím človeka, jedným z jeho základným aspektov – *absolútnosť činu je vlastnosťou ľudského bytia*.

Problém povinnosti vykazuje dvojakošť: 1. zahrňuje v sebe *fakt povinnosti* – že je niekto povinný a 2. od neho neoddeliteľný *fakt podstaty tejto povinnosti* – či je povinný.

Nemožno hovoriť o formálnej „čistej povinnosti“, vždy je to povinnosť „obsažná“, t.j. povinnosť niečoho. Vyplýva z poznania, že sám fakt povinnosti plynie z faktu poznania dobra. To však neznamená, že povinnosť je len intelektuálnej povahy, k intelektuálnemu aktu pristupuje ešte akt vôľový. Intelektuálnosť zahrňuje poznanie hodnoty, vôľa realizovať ju. Morálna povinnosť v odlišení od iných druhov povinností je vždy povinnosťou absolútnou, nezávislou od takých, či onakých podmienok, len druh (typ) povinnosti je vždy na nejaký spôsob niečím podmienený (hypotetická povinnosť).

Dobro nemôže sprevádzať naše konanie, ak v ňom niet miesta pre povinnosť. Z druhej strany pojem povinnosti je pojmom *korelatívnym*. Nemožno hovoriť o povinnosti, ak sa zároveň nestanoví, čoho sa týka (hodnota). Nejde o hodnotu vôbec, ale o takú, ktorá je „osobe svojej či osobe iného“ prospešná smerom k dobru, o hodnotu ako bezprostredný zdroj morálnej povinnosti. V štruktúre povinnosti sa dajú vymedziť dva základné elementy: 1) bezpodmienečná absolútnosť konania (si povinný pomáhať iným, nesmieš klamať a podobne.), 2) zameranie absolútnosti k dobru na základe zodpovedajúcej mravnej hodnoty (pomáhanie iným je činom dobrým, klamstvo je vec zlá a podobne).

V týchto dvoch elementoch *autentického zmyslu* morálnej povinnosti spočíva jej *intencionálny charakter*. (Protirečivosť týchto tvrdení postrehli už antickí filozofi, napríklad milosrdná lož ako čiastočné dobro.) *Povinnosť* možno pociťovať ako *vonkajšiu* (zadanú, nesie v sebe akcent práva–nepráva i morálnosti–nemorálnosti zadania) a *vnútornú* (zodpovedajúcu príčinu bytia, podriadenú chcieť konať mravné dobro v zmysle axiologickom).

Na ľudský čin vplýva *normujúco*, je zviazaná: 1) s koncepciou ako morálneho bytia, 2) s uvedením si dôsledkov vlastných činov, 3) s vôľovým akcentom a svedomím. Nemôže sa prejavíť ako mimoracionálna inklinácia, ale iba v rovine uvedomelého prežívania. Nedostatok možnosti uvedomelého prežívania robí povinnosť niečím tragickým, nezmyselným. Príkladom tohto typu povinnosti je mýtus o Syzifovi prejavujúci sa u A. Camusa ako absurdná povinnosť neužitočného úsilia. Okrem už uvedeného mravná povinnosť súvisí i s kategóriu slobody, je výrazom spôsobu existencie určitého typu bytia: človeka obdareného vedomím a slobodou. (Vzťah povinnosť –

sloboda je skôr problémom filozofickým než etickým.) Často sa tu zdôrazňujú elementy *autonómne i heteronómne* – sloboda konania „dosiahnutá“ pod nátlakom.

Pocit povinnosti sa v človeku formuje spolu s rozvojom jeho mravného pociťovania, s rozvojom svedomia. V prvom prípade (autonómnosť) sú to tie systémy, ktoré tvrdia, že človek sám pre seba je základom i zdrojom morálneho práva i povinnosti (napríklad Hartmann). Druhé, heteronómne systémy tvrdia, že zdroj morálnych povinností je mimo subjektu a morálne právo vyplýva z inej vôle, zvonka (napríklad náboženské systémy). Každý čin nesie v sebe určité dôsledky, ktoré harmonizujú, alebo kolidujú s daným mravným poriadkom spoločnosti. Reakcie zo strany spoločnosti voči subjektu postupujúcemu zhodne, alebo nezhodne s ukladanými mu povinnosťami nazývajú sa *sankcie*.

Genézu morálnych sankcií treba hľadať v dejinách vývoja človeka, kedy život bol determinovaný prevažne biologicky. V súvisle s činiteľmi antropogenézy objavujú sa smernice postupu zaisťujúce prežitie spoločenstva. Vznikajú prvé prostriedky spoločenskej kontroly – konanie individua začína podliehať reakciám zo strany spoločenstva. Právo a morálka sa stali prostriedkami tejto kontroly (aj keď nie jedinými).

Morálne sankcie nemožno chápať len v zmysle negatívnom ako tresty, keď nadobúdajú formu fyzického alebo psychického zla za prekročenia normy, ale aj pozitívne, keď vyjadrujú možnosť odčiniť krivdu. Podobne ako povinnosti môžu byť *vonkajšie a vnútorné*. Právna sankcia je vždy vonkajšia. Vonkajšie sankcie sa prejavujú vo forme dobra a zla, nameraného za zachovanie, alebo prekročenie morálnych noriem zo strany iných ľudí či spoločnosti.

Vnútorné spočívajú na psychickej zhode či kolízii v závislosti od toho, ako subjekt postupuje v mravnom zmysle (radosť, nepokoj, žiaľ, smútok, ale najmä výčitky svedomia). Z *uznania mravného ideálu vyplýva aj morálna sankcia*, ktorá robí nátlak na splnenie morálnej povinnosti. Etické systémy zviazané s náboženstvom sa spravidla odvolávajú na sankcie v zmysle transcendentnosti – boha a prostriedkov, ktorými disponuje.

KLIMEKOVÁ, A. K niektorým filozofickým problémom etiky a morálky. *Pedagogická orientace* 1999, č. 2, s. 59–68. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Doc. PhDr. Anna Klimeková, CSc., Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, Prešov